

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

III. IKERGAZTE NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2019ko maiatzaren 27, 28 eta 29
Baiona, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

Landareria Xabier Leteren
kantagintzan

Jon Martin Etxebeste

69-75 or.
<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.iii.01.09>

Landareria Xabier Leteren kantagintzan

Martin-Etxebeste, Jon

*EHUko Hizkuntzaren eta Literatura saileko ikerlaria. LAIDA ikerketa taldeko kidea.
jonmartinacademia@gmail.com*

Laburpena

Ez Dok Amairu kolektiboko poeta handienetakoa izan zen Xabier Lete. Kantari oiartzuarrak maiz aipatzen zuen natura bere lanetan. Ikerlan honek kantariaren diskografia arakutzen du loreei buruzko aipamenen bila. Loreez gain bestelako landareria ere aztertzen da eta elementu hauei ematen dizkion esanahiak aztertzen ditu. Bizitzaren, edertasunaren, itxaropenaren eta leialtasunaren sinbolo dira loreak. Letek bere kantatan behin eta berriz aipatzen dituen gaiak bilduko ditu nire tesiak eta haietako baten deskribapena da ikerlan hau.

Hitz gakoak: Xabier Lete, kantagintza berria, loreak, natura

Abstract

Xabier Lete was one of the main poets of the collective known as Ez Dok Amairu. Elements of nature were mentioned many times in his lyrics. This study has focused on the importance of flowers in his discography. Not only the flowers had been taken on consideration, but also bushes and trees. This research has explored the meanings given by this singer to flowers: They are a symbol of life, beauty, hope and loyalty. This work is a part of a thesis that analyzes the recurrent topics of the poet from Oiartzun.

Keywords: Xabier Lete, nature on lirics, flowers, trees

1. Sarrera eta motibazioa (Formatu orokorra eta bibliografia)

Xabier Lete Euskal Herriak eman duen poetarik finenetakoa izan da. Hala izanik ere gutxietsi egin izan dira bere sortzaile ahalmenak. Musikariek poetatzat hartu izan zuten, poetek bertsoaritzat eta bertsoariak musikaritzat. Bere kantuak eresi bihurtu badira ere euskaldunen gehiengoak ez daki obraok oiartzuarrari zor zaizkionik. Bere lana hobeto ulertzeko ahalegina da artikulu hau.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Ez Dok Amairu, euskal kulturgintzak eman duen kolektiborik eraginkorrena izanik, aztertu izan da; baina talde gisa eta ikuspuntu soziologiko eta historikotik heldu izan zaio gaiari. Kantagintza tradizionalaren eta modernoaren arteko zubia izan zen kolektibo hau eta herri baten esperantzari hitz berriak asmatu zizkion (Aristi, 1985:15).

Banakakotan erreparatu izan denean Mikel Laboaren figura gailendu izan da batez ere. Leteren lana aztertzen dihardugu bi ikerlarik une honetan (Alex Gurrutxaga eta biok) eta datozen urteetan tesi bana kaleratuko dugu. Hain zuzen ere tesi horren zati bat da honako testua. Izan dira Leteren figura espreski aztertu duten liburuak, baitez ere poeta hil (2010) eta urtebetera argitaratutakoak: Inazio Mujikak osatutako *(Auto)biografia bat* eta Bidegileak sailekoa. Koldo Izagirrereren *Elurra ikusi dut* liburuak ere sakondu zuen Leteren ikuspegiari. *Hegats literatur aldizkaria*-k 47. alea eskaini zion 2011ean; bertan, bere poemen eta kanten azterketa laburra eta interesgarria kaleratu zuen. Egan aldizkariaren 2000. urteko aleak ere jaso zuen bere poetikari buruzko azteketarik. Ez dago, ordea, bere diskografia osorik aztertu duen lanik. Badira kanta zehatzei buruzko ikerlanak, adibidez, Lurdes Otaegik 'Izarren hautsa' kantari buruz egindakoa.

Ikerlan honek Leteren kanten letretan jartzen du fokua eta zehazkiago naturarekiko zuen atxikimenduan. Letek txikitako bere baratzaekin konektatzen du bere abestien bitartez eta sinbologia handiz erabiltzen ditu loreak bere kantatan.

3. Ikerketaren muina eta ondorioak

Lorez beteta dago Leteren obra. Lehen diskatik azkeneraino egiten ditu loreen aipamenak bere kantatan eta diska bati izena ere ematen dio: *Lore bat, Zauri bat*. Hauek dira loreen inguruko pentsamenduak. Lan honek hauen aipamenak aztertuko ditu bere kantagintzako alorrean. Bere autoretzako naturaren erreferentziak aztertu dira, nahiz eta berak itzultitako lanetan ere topa daitezke erreferentziok.

Lete bost urte arte Oiartzungo Landetxe eremuko etxe batean bizi izan zen eta haren atzealdean parke bat zeukan Joxe Arregik egindako elkarrizketa batean kontatu zuenez (Hemen 2004-4). Bere aitak, Pasaian fabrika batean lan egin arren, mendizaletasun handia zuela dio Jabier Muguruzak egindako elkarrizketan (Noticias de Guipuzkoa, 2009-3).

Koldo Izagirrek bere ibilbide poetikoaren errepaso egin zuen *Elurra ikusi dut* antologiaren hondarrean. Lau aro hauek zehazten ditu: Lete kritiko-sentimentala, gordin-zinikoa, etsi-ukakorra eta mistiko-tragikoa (2017:288):

“Aro bakoitzak dauka bere hiztegia eta bere giroa, baina lauretan ageri dira, existentzialismoarekin batera, Leteren gainerako gaiak eta ezagarriak: malenkonia, zalantza, herritartasun jator baten bilaketa, arratsaldea, gaua, egunsentianatura iradokitzaile eta bideratzaile bezela...”

Naturak aro guztiak zeharkatzen ditu; denetan present dago.

Letek Lizardiren oihartzunak dakartza bere kantatan. Zarauztarraren *Zuaitz etzana* izeneko poema baten pasarteak honela dio:

*Zuaitz bat, urtezua, lurrera botea...
Zaarra izanagatik bazun ark osasun bete!
Ondoan orra agiri, zomak ezotua,
aizkora ankerraren ebaki sarri-berritua.*

Oiartzuarrak honako irudia erabiltzen du:

*Haizea dator ifarraldetik, hego berotik ekaitza,
Ez da nabari lanbro artean zuhaitz hautsien emaitza.*

Lizardiren iturritik edandakoa zen Lete eta ziurrenik azkar ohartuko zen naturaren gorazarrea herriari buruz jarduteko primerako baliabidea zela zentsura garaitan. Leteren zaletasunaren seinale goren da Lizardiren hainbat poema musikatu izana (*Izotz ondoko eguzki, Berriro igo nauzu...*).

Bestelako keinuak ere egin zizkion kantariak olerkariari. Lehen aipatutako kantan, 'Haizea dator'-en, “zuhaitz handien emaitza” dion zatian “asaba zaharren baratza” kantatu izan zuen omenaldi gisa.

Jaingoikoari egindako erreferentziatan dago bi autoreen arteko alde nabarmenena. Hala ere, Letek Lizardiren obraz gogoeta egin zuen liburu batean eta panteistatza jo zuen bere bizitzaren ikuspegia (1974:29):

“Lizardi, zalantzarik gabe, fede-sinesmenez kristau zen; poema askotan adierazpen oso konkreituak daude horri buruz. Baina haren sinesmena eta bizitzarekiko zentzua, sentsualitate sakon kosmiko-panteista batean finkatzen da”.

Letek Lizardiz diona bere buruaren deskribapentzat ere har daiteke.

Loreak, kategoria abstraktuan, bizitza eta heriotza dira Leteren kantuetan: 'Ni naiz' kantuan aipatzen du “ni naiz / lorerik gabe gelditzen ari den ardaxka lehorra”. Metafora bera, baina bizitza beharrean osotasuna, euskaltasuna, ordezkaten du loreak Barojari eskainitako 'Altzateko jaun' kantan (“desertuko haizeak lehortu ez zuen lorea”; alegia, Baroja ez du usteldu Espainiak). Kantu berean “Bidasoaren ezker-eskubi udaberrian lore gorriak / isilikako ur izkutua” aipatzen du. Kasu horretan, koloreak gain hartzen dio landareari eta isuritako odola irudikatzen du isurkai likidoaren aldamenean.

Lorea bizitza bada, loratu ezina heriotza da, jakina, eta halaxe ageri da “Urepeleko artzaia”-ren atariko 'Xalbadorren heriotzean (I)'-en: “Teilatuan elurra / Herrian ekaitza / Bihotzean azken agurraren beldurra... / Udazken hotza / Loratzeko ezinak / Bizitzaren garrasia heriotz egina.” Ikusten denez, loreak adina, loreen ausentziak aipatzen ditu Letek.

Beste modu bateko aberastasuna ere ordezkaten du loreak, sistema ekologikoa nahieran darabil Letek. Baratza hitza naturaren kontrola da. 'Neguaren zai kantan': “Ez nau iluntzen baratzatikan / azken loreak biltzek” dio. Kasu horretan heriotzari beldurrik ez diola adierazi nahi du.

Baratza, natura etxekotua litzateke, zibilizazio; eta, apur bat luzatuta, euskaldunak ordezkaten ditu: 'Biographia' abestian dio “itzaltzeaz delarik zentzu iratzarrien lorezko baratza / ezin baitut hazia gatzak estali zuen lur antzuan erein”.

Lorea opari bat ere bada zenbait kantatan: 'Haur andaluz bati seaska kanta'-n dio “Lore bat da nere hitza, dardarrez dakarkizut, / zure lo hortatik esnatzean ikurrin gisan jaso dezazun.” Kasu honetan, euskaldunek espainiarrei emandako oparia ordezkaten du, mundu ikuskera berri bat; baina bizitzak gizakiari emandako oparia ere izan daiteke lore hori. Bide beretsutik, 'Ez dut amets haundirik' kantan “Bizitza maite dut, baina ez dut alferrik gastatzen / eguneroko lorea egarriz baitut dastatzen.”, dio. Naturak gizakiaren beharrak asetzen ditu Leteren iruditerian eta, tentuz eta esker onez jaso behar da emandakoa.

Lorea bezain garrantzitsua izan daiteke lore horien kokagunea zenbait kantatan. Leialtasunari buruz diharduen 'Agian' abestian, adibidez, “Orduan udaberriko lore xumeak / ikusten zenituen gauz / mesanotxe gainean / portzelanazko ontzitxoan”. “Zilarrezko ontzietan” kokatzen ditu 'Lore gorrien balada'-n. Bietan, loreak oparizat har daitezke, baina beste zerbaiten ordezko dira; konpentsazio bide bat. Leialtasunaren ordezko bata eta maitasunaren ordezko bestea. Letek lorrei aitortzen die balioa eta balio hori traizionatua denean edukiontzi garestietan kokatzen ditu loreak gutxietsi izana seinatzeko.

1999ko zuzeneko kontzertuan grabatutako azken kantatako batean ere, 'Jardin bat zuretzat'-en, loreak justu leialtasunaren sinbolo dira: “Egusentiko ihintza, goizeko loreak”. Egunero berritzen den maitasunaren ordezko dira. Kanta hau Leteren kantagintzaren estilokoa bada ere hiztegi aldetik esanahi aldetik eraldatuta sumatzen da, egusentia, goiza, loreak... bezalako hitzak ohikoak dira; baina gehienetan ez bezala esanahi baikorrez zipriztinduak datoz.

3.1. Loreak ere heltzen dira

Loreak sentsualitatea, sexuaren iratzartzea ordezkaten du kanta batzuetan. Beatriz Allenderen suizidioaz diharduen kantua da 'Lore bat, Zauri bat' eta honakoa dio: “Nahiko hunan zentzuak, / lore goiztarren gisan, / Zorrik ordaindu gabe / Desiotan askatu.”, dio. Heldutako gorputzaren aipamena ere egiten du 'Herri zahar hontan'-kantan ere: “Gorputz loratuen farre eta laztana”. Kanrta horretan bertan loreak edertasuna ordezkaten du, beste misteriorik gabe: “Zelai eta oihan, eguzki-lorea”. 'Amodio Amore'-n edertasunari hauskortasuna edo iragankortasuna gehitzeko erabiltzen du lorea: “belazean dagoen lorerik ederrena, izotzaren arnasa zelatari ez balitz...”

Lorea izan daiteke itxaropena ere. 'Gauaren ordezeko eguna' kantuan, birsortzen ari den herria ordezkatzeko du: "Erreduraren errauts artetik sortzen ari da lorea, / Nahiz oraindik bere jantziak izan ubel ta morea. / Aspaldi ari da margoz apaintzen, ez da jadanik gordea, / Harrizko bere zaintzaile ditu Auñamendi ta Gorbea".

Bere azken kantatan loreak lore dira eta, ondorioz, heriotzaren sinbolo. 'Malkoak euri balira' abestian "eta lore bakarrek / entona lezakete / ehortze letani bat / zerraldo gainetan", dio. Loreak pertsonifiakuta ageri dira kasu honetan.

Aurreko adibideetan lore gehienak kategoria abstraktuan aipatzen ditu, baina zenbaitetan lore zehatzak izendatzen ditu: larrosa, otea, eguzki-lore...

Larrosa literaturan oso erabilia izan da bere eleganzia eta fragantziagatik. Letek huraxe aipatzen du 'Sinisten dut' kantan: "Sinisten dut / kolore zoragarritzko larrosen kapulotasun legunean". Kasu honetan, edertasunaren atarizat dauka larrosa, bere baitaratuz babesten den izaki moduan. Lore honi buruzko aipamenak badaude beste autoretatik itzulitako abestitan ere: 'San Martin, azken larrosa'-n "Zatoz, maite, ta azken larrosa / moz dezagun elkarrekin" kantatzen du, sexuari erreferentzia eginez. Zentzu erotiko bera igertzen zaio 'Habanera'-n: "udaberriko euritan larrosak bizten ikusiz..."

Otea, sasiaren antzerakoa kontsideratu izan da maiz, arantzengatik; baina lore hori ederrak ematen ditu eta ganadua elikatzekeo baliabide ona izaten ziren. 'Langile baten seme' abestian: "Ez da erraza trebe xehetzen euskaldun otea", dio. Beraz, modu nahiko baikorrea darabil otea. Lana behar duen, baina probetxua atera dakiokkeen gaia da. 'Izarren hautsa'-n, ordea, sasia modu ezkorrean darabil, masustei tarterik utzi gabe: "...sasia gaitezen ikusten: amets eroak bazterturikan, sasi zikiñak behingoz erreta bide on bat aukeratzen".

3.2. Jardinak, fruituak eta zuhaitzak

Leteren naturarekiko zaletasuna bistakoa da. 'Neguaren zai' abestian egunsentiaren indar eraldatzaileaz dihardu, ihintzaz estalitako paisaia bat deskribatuz: "nun dirudien bizirik gabe / natura zabal hilotzak". Ohikoak dira bere kantatan goizalde eta iluntze lanbrotsu edo ihintzatsuak. Halakoetan natura itxuraldatuta irudikatzen du eta kanpo paisaiaren bitartez maisuki deskribatzen du gizakiaren barne mundua.

Loreak ez ezik, landareria guztia kontutan hartuz are zabalagoa da kantuetan naturak duen eragina. Segidan, beraz, fruituak eta zuhaitzak ere aztertuko dira.

'Jardin bat zuretzat' abestian usaimenak garrantzia handiagoa hartzen du aurreko bere edozein kantatan baino: "mendabeltxen usaia, zure irrifarra", dio. Ez da mendabeltza bere lanetan agertzen den lehen aldia, *Urrats desbideratuak* liburuan ere ageri da (1981:25):

*Maiteagoak negu gorriruntz
loaren apaingarriak
urrats gabeko bide galduen
mendabeltx eta harriak
mendi hegalek itzal barnekoi
hodeien dantza sarriak.*

Kanta honetan Letek federekin zuen borroka etengabea islatzen da. Zeruko jardinak ziurtzat ematen ditu, bere maitea berriz ikusteko aukera delako; baina, aldi berean, zeruaren existentzia zalantzan jartzen du:

*Mugarik gogorrena,
noizpait hil beharra*

*igaro eta gero
munduko zeharra,
mendabeltxen usaia,
zure irrifarra
berriro gozatzea
nere ametsa da
“zeruko jardinetan,
zerurikan bada.”*

Fruitua, lorea bezala, bizitzak eta naturak gizakiari emandako oparia ere izan daiteke. 'Ez dut amets haundirik' kantari “Eguneroko fruituaz eskuak bete ditzagun” dio.

Zuhaitza bera eta bere zatiak oso present daude autore honen kantatan. Leteren esaldi ezagunenetakoa da “gu sortu ginen enbor beretik sortuko dira besteak, / burruka hortan iraungo duten zuhaitz-ardaska gazteak” (Izarren hautsa). Zuhaitz genealogiko-identitarioaz ari da Lete. 'Biographia' kantuan “Zuhaitz heldua naiz hilobiari itzal isil dagiona, menturazko ametsa gazte batek noizpait abesti egina: / atsedena baliz ausaz iraunkorra eta lotan grina / bere soseguan argitsu litzateke lurrezko gizona” aipatzen du. Kanta honetan ere nortasun hori errepresentatzen du, baina zuhaitzen patxada erabiltzen du gizakiaren iragankortasuna seinatzeko.

Normalean, zuhaitza kategoria horretan darabil, baina badira zenbait zuhaitz zehazki izendatuak: pinuak aipatzen ditu 'Nafarroa, arragoa'-n: “Pinudiek usaintzen dituzten / harri txigorrezko bidetan gora”, eta lizarra 'Haizea dator ifarraldetik' abestian. Lehen ere aipatu da Lizardi poetaren oihartzunak suma daitezkeela kanta honetan eta bere izenarekin ere jolasten duela dirudi:

*Agur oihanak, agur itsaso,
atariko lizardia
imajinetan izkututzen zait
hurbileko izadia*

Kanta honetan Letek bere heriotza edo bere kulturaren amaiera gertu sumatzen du eta pertsonetaz agurtu beharrean paisaiatzat agurtzen da. Zuhaitzek beretzat duten balio sinbolikoaren neurgailutzat hartu daiteke. Gizakiak hobira ostean ere bertan irauten duten izakiak dira beretzat. Agur horretan Otañok etxe atariko ombuari jarritako bertsoen oihartzunak topa daitezke. Bertsolariak, herriminez, etxe atarian zuen intxaur-ondoa eta atzerrian zuen onbuaren arteko paralelismoa egiten du:

*Euskal Herriko lur maite hartan,
jaio nintzan baserrian,
itzal haundiko intxaur arbol bat
dago gure atarian.*

...

...

*eguna pasa larrian eta
jiratzen naizen orduan,*

nere begiak gozaten dira

aldameneko onbuan.

Zuhaitzen babes funtzioa bistakoa da bietan. Lehenengo bertsoan errima bera ere antzerakoa darabil. Baserri edo etxe aurreko zuhaitzak etxearen luzapen funtzioa betetzen du Otañorentzat eta, are gehiago, aberri bat ordezkatzeko du. Sorta honen amaieren bere hezurak onbuaren pean lurperatu nahi dituela berresten du.

Mahastiak ere aipagai ditu inoiz. Izan ere, Letek ardoaren aipamenak egiten ditu maiz samar. Ardoaren unibertsoak katebegiaren funtzioa bete dezake bere abestietan: 'Neguaren zai'-n “ardo berriak onduko dira / mahastietan aihen zaharrak / gure oraina arrazoiturik /beste batzuren biarrak”, kantatzen du belaunaldien arteko katea erakusteko. Aberastasuna, oparotasuna eta zori ona ere irudikatu dezake ardoak: 'Biographia' kantuan, adibidez, “Itzuliko dira exaltazio baten elikagai zaharrak, / uda ederrarekin kankas asmatutako irudi galkorrak / gorputzak, irriak, mahastien urrea, pozaren abarrak”. Hala ere, kontrakoa ere irudikatu dezake ardo nolakoa den zehazten badu: “ardo mindua edanaz / historiaren tabernan” aipatzen duenean 'Langile baten seme' abestian, adibidez. 'Haizea dator ifarraldetik' kantan ardo zalantzaren indargarri da, lausotzaile: “Haizea dator ifarraldetik hego berotik ekaitza, / ez da nabari lanbro artean asaba zaharren baratza... / eguneroko lagunak ditut beldurra eta zalantza / ardo txar honek eragiten dit noraezko balantza”. Deskribatzaile huts ere bada zenbaitetan ardoaren aipamena, sinbologiarik gabea. 'Nafarroa, arragoa'-n: “Nafarroa, arragoa mahats eta gari”, dio. Kanta honetan gauza bat eta bere aurkakoa aldamenean jartzen du behin eta berriz.

4. Ondorioak

Bi alde oso markatu ditu Leteren obrak. Bata, oso jasoa eta kontzeptuala da; hausnarketari emana. Eta bestea, lurtarragoa. Zenbaitetan bigarren alde hau lehenengoa deskribatzeko erabiltzen du oiartzuarrak. Badira gizateriaren ikuspuntu hiritarraren zenbait zipriztin bere lanetan. Industrian lanean jardundako urteen eta aitaren eraginen ondorioz ziurrenik, baina naturaren eragina askoz ere intentsoagoa da bere lanean.

Industrializazioak ekarri zuen alienazioaren aurkakotzat jotzen du natura, purutasunaren islatzat dauka.

Natura indar bizi bat da bere obran eta eraldaketarako duen gaitasunak txunditzen du batez ere. Zalantzari lotuta dago maiz aldakortasun hori eta tenperaturarekin oso lotuta askotan. Bestalde, eraldaketa horrek iragankortasuna ere seinatzen du. Letek bere existentziaren hutsaltasuna adierazten du maiz zuhaitzen betierekotasunarekin kontrastean.

Bere kantatetik ondoriozta daiteke natura elementu menderakaitza dela alde batetik, baina aldi berean gizakiaren behar guztiak asetzeko kapaz dela. Ikuspuntu ekologista baino, naturarekiko maitasun sakon bat adierazten dute bere letrek.

Loreek txunditzen zuten bereziki eta haien edertasuna miresten zuen. Bizitzaren metafora gisa erabiltzen ditu gehienetan bere lanean. Gordetzen duten sekretua bistaratzeko zaindu beharreko izakiak dira loreak; egoki tratatu ezean ximelduko diren altxorak.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Lan honen hurrengo urratsa Leteren eragin izan ziren poeten lanetan loreek zuten sinbologia aztertzea izango da eta baita Ez Dok Amairu-ko gainontzeko partaideen lanetan zuena aztertzea ere.

Loreen sinbologiaz gain, Leteren obrak badaude errekkurrenteak diren gaiak, hala nola, eguneko orduak, heriotza, langileria, borroka... Banan banan deskodetu eta pilatuta aukeztea aurreragoko erronka izango da. Loreen sinbologiaz gain, Leteren obrak badaude errekkurrenteak

diren gaiak, hala nola, eguneko orduak, heriotza, langileria, borroka... Banan banan deskodetu eta pilatuta aukeztea aurreragoko erronka izango da.

6. Erreferentziak

- Aristi, P. (1985). *Euskal kantagintza berria 1961-1985*. Erein.
- Izagirre, K. (2017). *Elurra ikusi dut*. Elkar. Donostia.
- Lete, X. (1974): *Xabier Lete*. Diska laburra. Elkar.
- Lete, X et Lertxundi, A. et Zelaieta, A. (1974): “*Xabier Lizardi olerkari eta prosista*”. Jakin, 14. Oñati.
- Lete, X. (1976): *Xabier Lete eta Lourdes Iriondo*. Diska laburra. Edigsa.
- Lete, X. (1976): *Kantatzera noazu*. LP-a. Elkar.
- Lete, X. (1977): *Lore bat zauri bat*. LP-a. Elkar.
- Lete, X (1981): *Urrats desbideratuak*. Gipuzkoako Arrezki Kutxa Probintziala. Donostia.
- Lete, X. (1976): *Xabier Lete eta Lourdes Iriondo*. Diska laburra. Edigsa.
- Lete, X. (1991): *Eskaintza*. LP-a. Elkar.
- Lete, X. (1992): *Hurbil iragana*. LP-a. Elkar.
- Lete, X. (2010): *Xabier Lete zuzenean. Erreterria 1999.IX.25. Azekn kontzertua*. 2 diska. A&M Kultur Promotorak.
- Lete, X. (2004ko apirila): “*Xabier Leterekin kontu kontari*” (Joxe Arregi). Hemen.
- Muguruza, J. (2011): *Encuentros con el alma*. Alberdania.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau Eusko Jaurlaritzak sustatzen duen LAIDA, IT 1012/16 ikerketa proiektuaren baitan kokatu behar da. Ikerlanaren egilea Mikel Laboa katedrako bekaren onuradun izan da tesiaren lehen bi urtetan. Bi laguntza hauek gabe ezinezkoa zatekeen ikerlan hau.